

"BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING LEKSIK VA GRAMMATIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI"

Nasriddinova M.Sh.

TMC instituti o'qituvchisi, "Tillar, aniq va ijtimoiy fanlar" kafedrası.

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Leksik va grammatik kompetensiyani egallash ingliz tilini jadal sur'atlarda o'rganishning asosiy maqsadlaridan biridir. Tadqiqotchilar tomonidan taklif etilgan chet tili kommunikativ kompetensiyasining tarkibiy qismlari tahlili leksik va grammatik kompetensiyani chet tilidagi muloqotning majburiy va ajralmas tarkibiy qismi sifatida tasniflaydi. Talabalarning ingliz tilida leksik (lug'at boyligi) va grammatik kompetensiyasini rivojlantirish muloqotning ravonligi va aniqligiga erishish uchun zarurdir. Ushbu maqola yaxlit va samarali til o'rganish tajribasini yaratish uchun leksik va grammatik ta'limni birlashtirish bo'yicha amaliy strategiyalarni o'rganadi.*

Kalit so'zlar: *kontekstual o'rganish, leksik ko'nikmalar, grammatik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, strategiya, leksik birliklarni tanlash mezonlari, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, integratsiyalashuv.*

Tilshnos olimlarning ta'kidlashicha, Grammatika va leksika nutqni shakllantirishdagi muloqotning asosiy elementlari hisoblanadi. Shuningdek, leksika "tilning o'zagi yoki yuragi"dir (Lewis, 1993). Ur (1988) grammatikani so'zlarni ma'no jihatidan kattaroq birliklarga birlashtirish va tuzish qoidasi sifatida ta'riflaydi. Bundan tashqari, boshqa bir tadqiqotchi Tornberi (1999) grammatika tilda ishlatilishi mumkin bo'lgan tuzilmalarni shakllantirishni o'rganish ekanligini ta'kidladi. Shuningdek, aksariyat tilshunoslarning ta'kidlashicha, grammatika har doim ham sintaksis va morfologiya haqida emas, balki lingvistik zanjirlar va bo'shliqlar haqida. Bu shuni anglatadiki, grammatika so'zlovchiga ba'zi so'zlarni ma'lum bir tartibda zanjirlash qobiliyatini beradi. Bunda boshqalar bilan muloqot qila olish uchun til o'rganuvchilarda grammatikani to'g'ri qo'llash qobiliyatini rivojlantirish muhimdir.

Leksik kompetensiya nuqtayi nazaridan leksikani bilish nutq faoliyatining produktiv va retseptiv turlarini rivojlantirish uchun zarurdir. A.N.Shamovning fikricha, leksik kompetensiyani shakllantirish, avvalo, empirik bilimlarni to'plashdan boshlanadi ya'ni leksik birliklarning turli kommunikativ kontekstlarda (og'zaki va yozma) ishlashini kuzatishdir. Shuningdek, o'quvchilarning leksik kompetensiyasini shakllantirish leksik

birliklardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, leksik birliklar va ularning ma'nosi o'rtasida mustahkam aloqalarni o'rnatishni o'z ichiga oladi.

O'z-o'zidan ma'lumki, leksik kompetensiya samarali muloqot uchun juda muhim, chunki lug'at boyligi tilning asosidir. Lug'at boyligi yetarli bo'lmasa, o'quvchilar o'zlarini ifodalashda, og'zaki va yozma matnlarni tushunishda qiynaladilar.

O'quvchilarga leksikani o'rgatish uchun bir nechta o'qitish usullaridan foydalanish kerak va ular birgalikda samarali o'quv natijalariga olib kelishi mumkin. Quyidagi usullarni birlashtirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning leksik va grammatik kompetensiyasini rivojlantirish uchun muvozanatli yondashuvni yaratishlari mumkin, bu esa ularning ingliz tilidan ishonchli va malakali foydalanuvchi bo'lishini ta'minlaydi. Leksik kompetensiyani rivojlantirishning ba'zi usullari quyidagilardan iborat:

Haqiqiy materiallardan foydalanish:

O'quvchilarni kitoblar, maqolalar, podkastlar va videolar orqali real hayotiy kontekstlar bilan tanishtirish va bu kontekstli o'rganish o'quvchilarning leksik va grammatik kompetensiyalarini rivojlantirishga katta yordam beradi.

Kontekstda leksikani o'rgatish

Ajratilgan so'zlar ro'yxati o'rniga, ularning qanday ishlatilishini ko'rsatish uchun gaplar yoki matnlar ichida yangi so'zlarni kiriting. Leksikani kontekstda o'rgatish o'quvchilarga ko'p ma'nolilikni - turli kontekstda turli ma'nolarni anglatuvchi so'zlarni o'zlashtirishda ko'proq yordam beradi. Masalan, vosita (means) so'zini olaylik.

Only a man of means could afford to buy such a big house. (pul, daromad yoki boylik)

Television is an effective means of communication. (biror narsaga erishish yo'li)

— Do you mind if I have a look? — By all means. (albatta)

The load was lifted by means of a crane. (biror narsaning yordamida)

She is by no means an inexperienced teacher. (umuman olganda)

I don't particularly like the work but I see it as a means to an end. (qiziqarsiz yoki ahamiyatsiz narsa, lekin boshqa narsaga erishish usuli)

He was too mean to pay for the work. (saxiy emas)

He has the look of man who means business. (o'z niyatida jiddiy bo'lmoq)

I do not mean any harm to you. (birovga ozor berish niyati yo'q.)

Lug'at daftarlari: o'quvchilarga yangi so'zlar, ta'riflar va namunaviy gaplarni qayd etish uchun daftar tutishni ayting.

So'z birikmalari va iboralarga e'tibor qaratish. O'quvchilarga tabiiyroq eshitishga yordam berish uchun keng tarqalgan so'z birikmalarini (masalan, "qaror qabul qiling," "tanaffus qiling") o'rgatish.

- So'z birikmalarini moslashtirish yoki bo'sh joylarni to'ldirish kabi mashqlardan foydalaning.

Soʻz oʻyinlari: Skrebbbl, krossvord yoki soʻzli bingo.

Rolli oʻyinlar va simulyatsiyalar: Oʻquvchilarni yangi soʻzlarni hayotiy vaziyatlarda rolli dialoglar orqali qoʻllashga undang.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Duolingo, Memorize yoki Vocabulary.com kabi ilovalar oʻquv jarayonini juda qiziqarli va maroqli qilishi mumkin. Til oʻrganuvchilarni audio talaffuzlar va misol jumlar bilan onlayn lugʻatlardan (masalan, Kembrij, Oksford) foydalanishga undash.

Grammatik kompetensiyani rivojlantirish usullari.

Grammatik savodxonlik aniq va toʻgʻri gaplar tuzish uchun zarur. Grammatikani puxta egallamasdan, oʻquvchilar oʻz fikrlarini yetkazishda qiynalishlari mumkin. Grammatik kompetensiyani oshirish uchun baʼzi strategiyalar: Grammatika qoidalarini tizimli oʻrgatish, aniq tushuntirish va misollardan foydalanish oʻquvchilarga tez va samarali oʻrganish imkonini beradi.

Nazoratli mashqlar: Boʻsh joylarni toʻldirish, koʻp variantli yoki gaplarni oʻzgartirish mashqlari.

Yoʻnaltirilgan amaliyot: Gap tuzish yoki xatolarni tuzatish topshiriqlari. Til oʻrganuvchilarni gapirish yoki yozma topshiriqlarda grammatik tuzilmalardan foydalanishga undang va ragʻbatlantiring.

Haqiqiy hayotiy misollarda grammatik qoida va strukturalardan foydalaning, real kontekstdagi matnlardagi grammatikani tahlil qiling (masalan, yangiliklar maqolalari, dialoglar yoki reklamalar).

Vazifalarga asoslangan faoliyat: til oʻrganuvchilarga maʼlum grammatik tuzilmalardan foydalanishni talab qiladigan loyiha topshiriqlari tayinlang. Masalan, kelajak zamonlaridan foydalangan holda sayohatni rejalashtirish).

Rolli oʻyinlar va munozaralar: oʻquvchilarni kichik rolli oʻyinlar va guruh muhokamalari kabi mazmunli suhbatlarda grammatikani mashq qilishga undang.

Xatolarni tuzatish va fikr-mulohaza: grammatik xatolar haqida konstruktiv fikr-mulohaza bildiring. Til oʻrganuvchilarni oʻz xatolarini aniqlash va tuzatishga yoʻnaltirish orqali oʻz-oʻzini tuzatishga undash.

Koʻrgazmali qurollardan foydalaning: grammatik jadvallar, diagrammalar va vaqt jadvallari oʻquvchilarga tuzilmalarni (masalan, feʼl zamonlarini) tasavvur qilishga yordam beradi.

Gamify Grammatika oʻrganish: gap tuzish poygasi, grammatik onlayn oʻyinlar (Kahoot, Quizlet) yoki onlayn viktorinalar kabi grammatik oʻyinlardan foydalaning. Asosiy natijalar shuni koʻrsatdiki, koʻpchilik talabalar grammatikani oʻrganishda geymifikatsiyalangan taʼlimdan foydalanishni afzal koʻrishadi, chunki u qiziqarli,

rag'batlantiruvchi, o'quv tajribasini yaxshilaydi va grammatik tushunchalarni yaxshiroq tushunishni ta'minlaydi.

Leksik va grammatik kompetensiyani integratsiyalash

Leksik va grammatik kompetensiya an'anaviy til o'qitish sinflarida ko'pincha alohida o'rgatilsa-da, bu ikki asosiy komponentni birlashtirish yanada samarali va mazmunli til o'zlashtirishga olib kelishi mumkin. Leksik kompetensiya — bu o'quvchining so'z boyligi, jumladan, so'z ma'nolari, birikmalar va turli kontekstlarda to'g'ri qo'llash bo'yicha bilimlarini anglatadi. Grammatik kompetensiya esa til qo'llanishini boshqaruvchi sintaktik qoidalar, gap tuzilmalari va morfologik qonuniyatlarni tushunishni o'z ichiga oladi. Bu ikki kompetensiya alohida o'rgatilganda, o'quvchilar so'z boyligini grammatik aniqlik bilan bog'lashda qiynalishi mumkin, natijada til ishlab chiqarishi parchalangan bo'ladi. Quyida yaxlit va samarali til o'rganish tajribasini yaratish uchun leksik va grammatik ta'limni birlashtirish bo'yicha amaliy strategiyalar keltirilgan:

1. Grammatik tuzilmalar doirasida so'z boyligini o'rgatish

Integratsiyaning eng samarali yondashuvlaridan biri yangi so'zlarni ularning tabiiy grammatik kontekstlarida o'rgatishni o'z ichiga oladi. So'zlarni oddiy ta'rif-tarjima usullari orqali alohida taqdim etish o'rniga, o'qituvchilar so'z boyligini odatda uchraydigan grammatik qoliplar bilan birga kiritishlari kerak. Masalan, sifatlarni o'rgatayotganda, o'qituvchilar bir vaqtning o'zida qiyosiy va ortirma daraja shakllarini ham kiritishi mumkin, bu o'quvchilarga nafaqat "beautiful", "expensive" yoki "intelligent" kabi so'zlarning ma'nosini, balki ularni "more beautiful than", "the most expensive" yoki "less intelligent than" kabi qiyosiy tuzilmalarda qanday ishlatishni ham o'rganish imkonini beradi.

Bu yondashuv boshqa grammatik kategoriyalarga ham tegishli. Fe'llarni kiritishda o'qituvchilar ularni umumiy to'ldiruvchi qoliplari bilan taqdim etishi mumkin — masalan, "suggest" so'zini "suggest + gerund" (suggest going) yoki "suggest + that clause" (suggest that we go) qolipi bilan o'rgatish. Xuddi shunday, otlarni ularning odatiy birikmalari va ko'pincha birga keladigan predloglari bilan o'rgatish mumkin, masalan, "interest in", "solution to" yoki "effect on". So'z boyligini grammatik tuzilmalar bilan doimiy ravishda birlashtirish orqali o'quvchilar so'zlarning gaplarda qanday ishlashini yanada yaxlit tushunishga erishadilar.

2. Gap tuzish mashqlari

Gap tuzish mashqlari so'z boyligi va grammatikani bir vaqtda mustahkamlash uchun kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu faoliyatlar o'quvchilardan tilni faol boshqarishni, yangi o'rganilgan so'zlarni grammatik qoidalar bilan birlashtirgan holda mazmunli gaplar yaratishni talab qiladi. O'qituvchilar murakkablik darajasi asta-sekin oshib boradigan

mashqlarni ishlab chiqishi mumkin — oddiy gap qoliplaridan boshlab, murakkab tuzilmalargacha.

Samarali gap tuzish mashqlariga quyidagilar kiradi: o'quvchilar bog'lovchilar va ergash gaplar yordamida oddiy gaplarni birlashtirishi kerak bo'lgan gap birlashtirish mashqlari; o'quvchilardan gaplarni majhul nisbatdan ma'lum nisbatga, to'g'ri nutqdan ko'chirma nutqqa yoki hozirgi zamondan o'tgan zamonga o'zgartirishni talab qiladigan transformatsiya mashqlari; o'quvchilar maqsadli so'z boyligidan grammatik jihatdan to'g'ri shakllarda foydalangan holda gaplarni to'ldiradigan bo'sh joy to'ldirish mashqlari; va o'quvchilar asosiy gaplarga sifatlar, ravishlar va predlogli iboralarni qo'shadigan gap kengaytirish vazifalari. Bu mashqlar nafaqat grammatik aniqlikni mustahkamlaydi, balki o'quvchilarga so'z boyligi tanlovlari gap ma'nosi va uslubiga qanday ta'sir qilishini tushunishga yordam beradi.

3. Yozma topshiriqlar:

Til o'rganuvchilarni ma'lum lug'at va grammatikadan foydalanishni talab qiladigan insho, hikoya yoki hisobot yozishga undash.

Nutqiy topshiriqlar: o'quvchilarni aniqlik va ravonlikka qaratilgan munozaralar, guruh taqdimotlari yoki suhbatlarga jalb qilish.

Lug'at va grammatikani uyg'unlashtirgan holda tadqiqot, yozish va taqdim etishni talab qiladigan loyihalarni topshirish.

O'qish, tinglash va gapirish orqali har kuni ingliz tilini o'rganishni rag'batlantirish.

O'rganishni mustahkamlash uchun filmlar, qo'shiqlar va podkastlar kabi multimedia resurslaridan foydalaning.

Til o'rganuvchilarning lug'at va grammatik bilimlarini muntazam nazorat qilish (viktorinalar, testlar yoki og'zaki imtihonlar).

Shaxsiy fikr-mulohazalarni taqdim etish va zaif tomonlarni bartaraf etish bo'yicha ko'rsatmalarni moslashtirish.

- O'quvchilarga lug'atlar, grammatika qo'llanmalari va onlayn manbalardan foydalanish kabi mustaqil o'rganish strategiyalarini o'rgatish.

- Lug'at boyligi va grammatikani o'zlashtirish bo'yicha maqsadlar qo'yishga undash.

Xulosa

Talabalarning ingliz tilida leksik va grammatik kompetensiyasini rivojlantirish dinamik va doimiy jarayondir. Talabalar ingliz tilini mukammal o'zlashtirishlari uchun o'qituvchilar ularning ham leksik, ham grammatik kompetensiyasini rivojlantirish uchun turli xil usullarni qo'llashlari kerak. Aniq o'qitish, kontekstli o'rganish va qiziqarli mashg'ulotlarni birlashtirish orqali o'qituvchilar til o'rganishni qo'llab-quvvatlaydigan boy ta'lim muhitini yaratishlari mumkin. Lug'at va grammatikani o'rgatishni uyg'unlashtirish, autentik materiallardan foydalanish va mustaqil ta'limni rag'batlantirish

o'quvchilarning mahoratga erishishiga yordam beradi. To'g'ri strategiyalar yordamida talabalar ingliz tilida samarali va ishonchli muloqot qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantira oladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A.N. Shamov Основы общих методов обучения иностранным языкам: Теоретические и практические аспекты: учеб.
2. Maykl Lyuis. Leksik yondashuv. The State of ELT and a Way Forward, London: Commercial Colour Press.
3. Ur, P. 1998. "O'qituvchilar tug'ilganmi yoki yaratilgan?." EA jurnali, 16/1: 7-14.
4. Thornburry, Scott, How to Teach Grammar, England: Pearson Education Limited, 1999.

